

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в українському суспільстві, визначають і зміну освітньої парадигми як ключового чинника суспільного поступу, що має забезпечити не тільки кількісні параметри освіти, а й сприяти досягненню високої якості і ефективності, конкурентоспроможності освітньої системи, її відповідності сучасним викликам¹. До цих викликів належать глобалізація, мобільність, змінність, інноваційність, інтелектуалізація, інформатизація, демократизація, конкурентність та ін. Саме ці виклики спонукають до пошуку оптимальних шляхів створення умов для підготовки молодого людини до життя у новому економічному, культурному і освітньому просторі.

У зв'язку з цим переглядаються зміст і форми середньої освіти, структура середньої школи, з'являються навчальні заклади нових типів – гімназії, ліцеї, коледжі тощо, які беруть на себе обов'язок поповнення інтелектуального потенціалу суспільства. У навчальні плани поряд із сучасними іноземними мовами включають латинську та грецьку мови. Саме ці мови разом з математикою у ХІХ – на початку ХХ століття були головними предметами гімназійної освіти як такі, що, по-перше, найбільше розвивали навички самостійного творчого мислення і логічного запам'ятовування, тобто, були своєрідною «гімнастиккою розуму»; по-друге, ці мови допомагали осягнути джерела світової культури, були основоположними мовами європейської науки, літератури, культури і християнської церкви. Проте такої думки не завжди дотримувалися представники громадськості (вчені, педагоги, батьки). Тривалий час, майже понад півстоліття, аж до закриття у 1917 р. гімназій, точилися запеклі дискусії навколо вивчення стародавніх мов, їхнього значення у навчально-виховному процесі гімназійної освіти, у вихованні й інтелектуальному розвитку дітей.

Тому сьогодні, коли відбувається модернізація національної освіти, коли в контексті інноваційних процесів в освіті з'являється подекуди підвищена увага до античності і класичних мов, зростає увага науковців до педагогічних дискусій щодо викладання стародавніх мов у гімназіях другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Адже саме розуміння причин цієї полеміки, її змісту, напрямів, порівняння різних поглядів і позицій може допомогти уникнути помилок у модернізації сучасної шкільної освіти.

Першими до цих педагогічних дискусій звернулися ті, хто безпосередньо брав участь у реформуванні освіти того часу або відчував її результати на собі як учень того чи іншого навчального закладу (І. Альошинцев, Д. Галанін, П. Каптерев, О. Мусін-Пушкін, С. Степанов, Д. Тихомиров, К. Ушинський, Є. Шмід та ін.). Проте їхні розвідки мали частіше інформаційний характер, ніж аналітичний.

У радянський період до проблеми дискусій навколо стародавніх мов зверталися окремі дослідники (М. Ганелін, Е. Дніпров, М. Константинов, Ф. Корольов, Є. Мединський, О. Піскунов та ін.). Однак їх дослідження мали дещо фрагментарний, опосередкований характер, були швидше ідеологічного спрямування, ніж історико-педагогічного.

¹ Кремень В. Г. Підвищувати конкурентоспроможність вітчизняної освіти в умовах глобалізації : Доповідь президента Національної академії педагогічних наук України В. Г. Кременя [Текст] / В. Г. Кремень // Освіта. – К., 2011. – № 18. – С. 6–7.

У період незалежності України з'являються праці, які торкаються проблеми різних поглядів на реформу гімназійної освіти. Разом з тим, проблема дискусій навколо стародавніх мов розглядається, на наш погляд, опосередковано, у наукових розвідках вона є переважно супутньою (Л. Березівська, Н. Бріт, Л. Гаєвська, Т. Литнєва, С. Максимова, Т. Мащенко, Л. Нікшикова, Н. Побірченко, С. Фатальчук, В. Федяєва та ін.).

Тим часом потреба цілісного відтворення особливостей розвитку і функціонування освіти спонукає до проведення історико-педагогічного дослідження, яке відображало б різні погляди на роль і значення стародавніх мов у навчально-виховному процесі гімназій, що і спонукало нас обрати тему дисертаційного дослідження – **«Розвиток педагогічних дискусій щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті (друга половина XIX – початок XX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження розроблялася згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер № 0111U009198).

Матеріали дослідження використовуються у діяльності Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства та лабораторії «Навчання іноземних мов» при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 4 від 26.11.2007 р.) та узгоджено на засіданні бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 1 від 29.01.2008 р.).

Мета дослідження – виявити і розкрити тенденції розвитку педагогічних дискусій щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті у період другої половини XIX – початку XX століття.

Відповідно до теми і мети визначено такі **задачі дослідження**:

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми та виявити причини педагогічних дискусій щодо навчання стародавніх мов у гімназіях другої половини XIX – початку XX століття.

2. Схарактеризувати зміст педагогічних дискусій навколо стародавніх мов у гімназійній освіті означеного періоду.

3. Визначити особливості дебатів щодо місця латинської та грецької мов у навчальному процесі гімназій (друга половина XIX – початок XX століття).

4. Обґрунтувати етапи педагогічних дискусій щодо стародавніх мов у контексті освітніх реформ означеного періоду.

Об'єкт дослідження – розвиток гімназійної освіти у XIX – на початку XX століття.

Предмет дослідження – педагогічні дискусії щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті у другій половині XIX – на початку XX століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1860 по 1917 рік. *Нижня хронологічна межа* – 1860 рік – винесення вперше на обговорення громадськості проекту «Устава научных и средних училищ, состоящих в ведомстве

Министерства народного просвещения», відповідно до якого стародавнім мовам надавалося першорядного значення. *Верхня межа* – 1917 рік, що пов'язана з тенденцією до зменшення кількості годин на стародавні мови та їх перехід у розряд додаткових предметів; спадом інтересу до викладання стародавніх мов у гімназіях; зникнення такого типу навчального закладу як гімназія.

Територіальні межі дослідження охоплюють переважно територію підросійської України (Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська та Новоросійська губернії). Але оскільки дискусії точилися в державних органах влади, навчальних закладах, на сторінках журналів і газет, які переважно, виходили друком у Москві та Санкт-Петербурзі, частково розширено межі дослідження на всю територію Російської імперії.

Для розв'язання визначених задач дослідження використовувався комплекс таких взаємопов'язаних **методів**:

- *порівняльний* – для зіставлення різних поглядів на вивчення стародавніх мов у гімназіях;
- *історико-структурний*, що сприяв розробленню структури дослідження;
- *історико-системний та ретроспективний аналіз*, що дозволив вивчити маловідомі джерела, матеріали дослідження та особливості педагогічних дискусій навколо стародавніх мов у гімназійній освіті у другій половині XIX – на початку XX століття;
- *історико-генетичний* дав змогу проаналізувати особливості полеміки навколо проблеми навчання стародавніх мов;
- *конкретно-історичний* допоміг виявити причини виникнення дискусій щодо значення стародавніх мов у змісті гімназійної освіти;
- *періодизації*, що дав можливість обґрунтувати етапи розвитку педагогічних дискусій щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті у період другої половини XIX – початку XX століття.

Джерельна база дослідження. Для розкриття причин, змісту та особливостей педагогічних дискусій щодо навчання стародавніх мов у гімназіях автором опрацьовано автентичні джерела:

- офіційні документи (звіти міністра народної освіти, статuti гімназій, рескрипти, царські укази, матеріали з питань реформування освіти, постанови та розпорядження Міністерства народної освіти [«Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения» (тт. № 1–17, 1802–1900 pp.); «Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения» (тт. № 1–16, 1802–1904 pp.); «Свод законов Российской империи» (т. XIII, 1892 p.); «Свод законоположений и распоряжений» (1901); «Свод печатных рецензий на проект устава средних и низших учебных заведений, состоящих в ведомстве Министерства народного просвещения» (1861); «Свод замечаний на проект устава общеобразовательных учебных заведений по устройству гимназий и прогимназий» (1863); «Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ» (тт. № 1–6, 1862) та ін.];
- матеріали Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського,

Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Державної науково-технічної бібліотеки України та ін.;

– матеріали періодичних видань: «Журнал Министерства Народного Просвещения» (1834–1917), «Воспитание» (1860–1863), «Исторический вестник» (1880–1917), «Морской сборник» (1848–1917), «Русская школа» (1890–1917), газети: «Голос» (1863–1883), «День» (1861–1865), «Киевлянин» (1864–1919), «Московские ведомости» (1756–1917), «Русский инвалид» (1813–1917), «Украинская жизнь» (1912–1917), «Світло» (1910–1914), «Украинский вестник» (1906–1907), «Вестник воспитания» (1890–1917), «Школа и жизнь» (1914–1916), «Вестник Европы» (1866–1903) та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* виявлено і розкрито тенденції розвитку педагогічних дискусій щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті другої половини ХІХ – початку ХХ століття: виявлено *причини* дискусій щодо навчання стародавніх мов у гімназіях у досліджуваній період (поспішне проведення освітньої реформи; швидке впровадження в практику положень нових статутів, циркулярів; визначення класичної гімназії як єдиного типу середнього навчального закладу; надання однакового статусу класичним та реальним гімназіям, які дають закінчену загальну освіту; брак учителів стародавніх мов для класичних гімназій; непрофесіоналізм учителів запрошених з інших країн; недосконалість організації навчального процесу в класичних гімназіях; перевантаженість учнів навчальним матеріалом; низький рівень знань; завищені вимоги до рівня володіння стародавніми мовами, що призводило до зменшення кількості випускників класичних гімназій; недосконалість та неузгодженість, часта зміна навчальних планів і програм; надання переваг стародавнім мовам за рахунок інших предметів тощо); схарактеризовано *зміст* педагогічних дискусій навколо стародавніх мов у гімназійній освіті досліджуваного періоду (мета викладання стародавніх мов (ознайомлення із звичаями і традиціями стародавнього світу, спадщиною класиків; розвиток логічного мислення, смаку); обсяг знань із стародавніх мов (порівняльне вивчення граматики; вивчення та аналіз стародавніх творів; вивчення складних текстів та написання творів); вік для початку вивчення стародавніх мов (з 1-го або 2-го класу прогімназії); місце стародавніх мов серед інших предметів (першорядне і другорядне); кількість годин – від максимальної до мінімальної); визначено *особливості* дебатів щодо латинської та грецької мов у навчальному процесі гімназій означеного періоду, що виражали різні погляди на середню освіту (захисники класицизму підтримували вивчення стародавніх мов гімназіях; прибічники реальної освіти виступали за рівноправність гуманітарних, математичних і природничих наук; інші – за єдиний тип загальноосвітнього навчального закладу); з урахуванням реформаційних процесів гімназійної освіти обґрунтовано *етапи* розвитку педагогічних дискусій щодо викладання стародавніх мов: перший етап (1860 р. – перша половина 1866 р.) – етап прояву активної життєвої позиції прибічників класицизму і реалізму в контексті педагогічних дискусій навколо реформ середньої школи; другий етап (друга половина 1866 р. – перша половина 1880 р.) – етап педагогічних дискусій навколо переважного значення стародавніх мов у класичних гімназіях; третій етап (друга половина 1880 р. – 1917 р.) – поступове згасання

педагогічних дискусій у контексті зменшення ролі стародавніх мов у гімназійній освіті;

– *удосконалено та розширено* наукові уявлення про освітні реформи, нормативно-правову базу, політичний вплив на розвиток гімназійної освіти, з одного боку, а з другого, усвідомлення значення дискусій для загального розвитку і диференціації освітньої системи в державі;

– *подальшого розвитку набули* характеристика програмно-методичного та кадрового забезпечення; з'ясування особливостей системи гімназійної освіти.

До наукового обігу введено маловідомі та раніше невідомі документи, історичні факти, які дали змогу розширити та конкретизувати наукові знання про організацію та здійснення навчального процесу, про мету і значення стародавніх мов у вітчизняних гімназіях у період другої половини ХІХ – на початку ХХ століття.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактичний матеріал, основні його положення і висновки дослідження сприятимуть збагаченню історико-педагогічного знання, аналізу й усвідомленню педагогічних дискусій щодо вивчення стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті другої половини ХІХ – початку ХХ століття, що дасть змогу створити цілісне розуміння особливостей розвитку педагогічної думки та історії національної освіти.

Теоретичні положення й висновки дослідження можуть доповнити зміст курсів педагогіки, історії педагогіки, вітчизняної історії, культурології, спецкурсів із проблем розвитку народної освіти; використовуватися при укладанні підручників, посібників, хрестоматій з історії освіти і шкільництва в Україні, у практиці роботи сучасної школи, у вирішенні відповідних науково-теоретичних завдань навчально-виховного процесу, подальших наукових історико-педагогічних дослідженнях.

Результати дослідницької роботи *впроваджено* у навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка від 24.12.2013 р. № 2207/01), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка від 10.01.2014 р. № 1/14), ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка від 20.12.2013 р. № 1269), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка від 23.12.2013 р. № 249).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Розбудова освіти для суспільства знань: мова, полікультурність, особистість» (Умань, 2010), «Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва» (Маріуполь, 2011), «Удосконалення форм і методів підготовки професійно компетентних працівників освіти» (Черкаси, 2011), «Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі: тенденції і прогнози» (Умань, 2011), «Мировая культура и язык: взгляд молодых исследователей» (Томськ, 2012), «Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура» (Умань, 2012), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми Техно Проф Інформ» (Вінниця, 2014), «Science of future» (Прага, 2014); *всеукраїнських* – «Видатні педагоги ХІХ ст. про виховання «нової людини» (М. Демков, М. Корф, К. Ушинський, М. Пирогов, С. Русова, М. Костомаров, М. Драгоманов та ін.)»

(Ніжин, 2009), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Проблеми та перспективи педагогічної науки і практики в сучасних умовах» (Умань, 2014); *всеукраїнських науково-практичних семінарах* – «Європейська мовна спільність: лінгвістичний та соціокультурний аспекти» (Умань, 2009), «Конструювання змісту навчання іноземних мов» (Умань, 2009), «Іншомовна освіта як засіб міжкультурного взаєморозуміння націй і народів» (Умань, 2011), «Тенденції розвитку шкільної іншомовної освіти» (Умань, 2013), «Європейські тенденції професійної підготовки сучасного вчителя» (Умань, 2013); *звітних науково-практичних конференціях* Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, 2009–2014); регулярно обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 20 наукових публікаціях автора, серед яких: 9 статей відображають основні наукові результати дисертації, 9 – апробаційного характеру, 2 – додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (344 найменування) та 17 додатків на 32 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 258 сторінок. Основний зміст викладено на 197 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, аргументовано її актуальність, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, розкрито методи, джерельну базу, хронологічні та територіальні межі дослідження, виокремлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, апробацію, впровадження результатів дисертаційного дослідження, подано відомості про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Історико-педагогічні основи дослідження»* – з'ясовано стан дослідженості проблеми розвитку дискусій навколо викладання стародавніх мов у гімназіях у другій половині XIX – на початку XX століття; обґрунтовано становище стародавніх мов в гімназійній освіті першої половини XIX століття.

У ході історіографічного аналізу проблеми дискусій щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті у другій половині XIX – на початку XX століття нами було виокремлено декілька груп історико-наукових праць з цієї проблематики.

Перша група – праці, написані учасниками подій, що мали місце в освітньому житті другої половини XIX – початку XX століття і стосувалися підготовки реформи середньої школи та дискусій стосовно значення стародавніх мов у навчально-виховному процесі гімназій.

До цієї групи належать праці палких прихильників класичної освіти, які гаряче виступали за те, щоб в основу гімназійної освіти були покладені стародавні (грецька та латинська) мови (І. Андреевський, П. Капніст, О. Мусін-Пушкін, С. Рождественський, Д. Тихомиров, Є. Шмід та ін.); або противників, які виступали

за надання будь-якого класицизму в гімназіях, які наполягали на переважному характері у змісті середньої школи (гімназії) науково-природничих дисциплін у зв'язку з науково-технічним прогресом (Г. Кантель, П. Каптерев, А. Клосовский, М. Коваленський та ін.); або займали позицію пошуку «золотої середини» в реформуванні шкільної освіти, пропонуючи єдиний тип середньої школи, який примирив би як прихильників, так і противників класичної освіти (І. Альошинцев, В. Більбасов, А. В-в, М. Демков, К. Житомирський, М. Малиновський, А. Павлов, С. Степанов, К. Ушинський та ін.).

До *другої групи* ми відносимо праці, присвячені аналізу історії розвитку середньої освіти, зокрема питанням викладання стародавніх мов та дискусіям навколо них у період другої половини ХІХ – початку ХХ століття, написані дослідниками радянського періоду (М. Ганелін, Е. Дніпров, М. Константинов, Ф. Корольов, Є. Мединський, О. Піскунов, В. Смірнов та ін.). Проте ці розвідки мали переважно фрагментарний і необ'єктивний характер через своє яскраво виражене ідеологічне спрямування.

Третя група – наукові праці та дисертаційні дослідження сучасних істориків педагогіки, які звертаються до проблем реформування середньої освіти і викладання стародавніх мов у досліджуваній період (Л. Березівська, Л. Гаєвська, О. Донин, Є. Купинська, І. Курляк, Т. Литньова, С. Максимова, Т. Мащенко, Л. Нікшикова, С. Фатальчук та ін.). Однак праці названих авторів не створюють цілісного уявлення про увесь спектр причин і наслідків, що збурили дискусії, які тривали упродовж тривалого часу.

Історіографічний пошук показав, що інтерес до гімназійної освіти завжди привертав увагу дослідників, проте через складність проблеми цілісного уявлення про причини та особливості, зміст дискусій щодо навчання стародавніх мов у гімназіях у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття досі в педагогічній науці немає, а тому вони потребують об'єктивного і неупередженого вивчення.

На основі аналізу з'ясовано, що зі створенням Міністерства народної освіти (1802) та появою Статуту середніх навчальних закладів (1804) розпочинається новий період розвитку гімназійної освіти. Відповідно до Статуту гімназії мали чотири класи та дві мети: давати закінчену освіту і готувати до вступу в університет. Курс гімназій включав лише одну із стародавніх мов – латинську, тобто стародавні мови на початку ХІХ століття не являли собою основу змісту навчального курсу в гімназіях. Однак з часом гімназії зазнають критики як такі, що незадовільно готують до вступу в університет: їхні програми не відзначаються досконалістю; у гімназійних класах часто викладаються університетські курси, а в університеті – навпаки, гімназійні. Навчальний план 1804 року для гімназій був визнаний «поверховим з енциклопедичним характером».

У 1811 році попечитель С.-Петербурзького навчального округу С. Уваров виступив з ініціативою проведення експерименту в своєму окрузі: запровадити у гімназійній освіті новий навчальний план, де стародавні мови займуть провідне місце згідно з вимогами часу і за прикладом Західної Європи. Встановлено, що більше як 15 років тривали дискусії щодо цього експерименту, зокрема місця і значення стародавніх мов у змісті гімназійної освіти.

На противагу прихильникам стародавніх мов виступали захисники практичного (реального) напрямку середньої освіти. Результатом цих дебатів став Статут 1828 року, згідно з яким гімназійний курс поділявся на дві гілки: історико-філологічну і математичну. Тепер латинська мова вивчалася з 1 класу, а на стародавні мови (особливо латинську) відводилося значно більше годин (26 проти 16 у 1804 році), тобто майже 30 % усього навчального часу. Однак далі на освітні справи вплинули політичні процеси (революційні події 1848 року в Європі) і стародавні мови були визнані шкідливими. Тому реформи 1849–1852 рр. значно зменшили питому вагу стародавніх мов в освітньому процесі: їх починали вивчати з 4-го класу і тільки ті, хто вступав в університет. Латинська мова потрапила в розряд спеціальних предметів, а грецька замінялась природничими науками в усіх гімназіях, крім тих, що були розташовані в університетських містах (С.-Петербург, Москва, Київ, Харків, Казань), а також там, де проживала значна частина грецького населення (Одеса, Таганрог, Ніжин, Кишинів).

Пізніше класична освіта знову зазнає критики і на зміну їй пропонується реальна. Це стало причиною поділу гімназійного курсу з 4 класу на два відділення: латинське (для тих, хто вступав до університету) і юридичне (хто бажав йти на службу).

Впродовж першої половини ХІХ століття стародавні мови з розряду основних предметів гімназійної освіти перейшли в розряд додаткових.

У другому розділі – *«Дискусії щодо стародавніх мов у контексті реформ і контрреформ середньої освіти (1860 р. – перша половина 1880 р.)»* – обґрунтовано значення стародавніх мов у період розробки проектів гімназійних статутів 1860–1862 рр.; висвітлено участь педагогічної громадськості та органів державної влади у розробці гімназійного статуту (1864) і впровадження його в життя (1865 р. – перша половина 1866 р.); з'ясовано значення стародавніх мов у проведенні контрреформ гімназійної освіти (друга половина 1866 р. – 1877 р.); виявлено причини виникнення дискусій навколо проведення контрреформи гімназійної освіти (1871 р. – перша половина 1880 р.).

На основі аналізу широкого кола поглядів на значення викладання стародавніх мов у гімназіях з'ясовано, що в період 1860–1862 рр. гостро стояло питання про необхідність реформування середньої освіти. Найбільше дискусій виникало з приводу переваг чи недоліків класичної чи реальної освіти.

У ході дослідження виявлено, що в роки, коли обговорювалися проекти статутів (1860, 1862, 1863) середнього навчального закладу серед урядовців, учених, педагогів, пересічних громадян, зацікавлених у якісній освіті, не було одностайності. Аналіз різних поглядів дав змогу виокремити такі три групи прихильників того чи іншого напрямку. Перша група (О. Власов, М. Катков, Є. Ковалевський, Ф. Літке, В. Модестов, М. Пирогов, С. Строганов, Ор. Шарбе, Р. Штейман та ін.) – захисники класицизму на підтримку вивчення стародавніх мов, які наводили такі аргументи: стародавні мови позитивно впливають на виховання; сприяють всебічному розвитку учнів, освіченості; збагачують цінними знаннями; позитивно впливають на розвиток естетичних почуттів; ознайомлюють із системою логічного мислення; тренують розум, розвиваючи послідовне мислення;

пробуджують духовні здібності тощо.

Друга група (М. Вессель, В. Водовозов, О. Воронов, М. Греч, Д. Писарєв, В. Стоюнін та ін.) – прибічники реальної освіти дотримувалися протилежної думки і виступали за рівноправність гуманітарних, математичних і природничих наук; стародавні мови називали мертвими, а час, витрачений на їх вивчення втраченим; для розвитку розуму цінним засобом вважали природничо-наукові дисципліни; на їх думку, логічне мислення розвивають всі науки в сукупності; стародавні мови ніколи не можуть стати близькими для молодих людей та ін.

Третя група (П. Валуєв, С. Гагарін, О. Головнін, М. Мімотін, А. Норов, С. Урусов та ін.) пропонувала свій варіант реформи середньої школи. На їх переконання, ультракласична та ультрареальна освіти є крайнощами, тому на практиці треба обирати середній шлях, тобто створити і класичні й реальні гімназії, які надавали б рівні права при вступі в університет.

У дискусії брали активну участь такі періодичні видання, як: «С.-Петербурзькі весті», «Московські весті», «Журнал Міністерства народного просвічення», «Голос», «Сын отечества», «Русский инвалид», «Современник», «Вестник Европы» та ін.

Не зважаючи на полярність думок під час обговорення проектів статутів гімназій, нарешті у 1864 році цей документ був затверджений. Автори Статуту намагалися примирити прихильників і противників стародавніх мов. Згідно зі Статутом з метою зберегти в основі класичної освіти стародавні мови і одночасно забезпечити потреби життя – підготовку кадрів шляхом реальної освіти для господарства – створювалося два види гімназій – класичні (з двома стародавніми мовами або однією – латинською) і реальні (стародавні мови не вивчалися, перевага надавалася природничим дисциплінам), які давали закінчену середню освіту. Але все-таки перевагу здобули класичні гімназії і тільки їх випускники мали змогу вступати в університет. Це породжувало незадоволення батьків, учнів, громадськості.

Проте реалізації цього Статуту став на заваді у 1868 році постріл Д. Каракозова в Олександра II: школу було звинувачено у розтлінні молоді. Новопризначений міністр Д. Толстой поставив перед собою мету – випускати з гімназій «скромних і солідно освічених людей», які не були б заражені «бацилами нігілізму». Для досягнення цієї мети він обрав класицизм, тобто стародавні мови. Реформа 1864 року, на його думку, була непослідовною, поєднавши класичну і реальну гімназію в одну категорію навчальних закладів, одночасно надавши тільки класичним гімназіям право готувати своїх вихованців до вступу в університет; зміст гімназійної освіти залишився досить загальним, строкатим.

Своїми циркулярами Д. Толстой намагався уніфікувати навчальні плани і програми; окреслити коло підручників для використання в гімназіях; підвищити якість знань; встановити зв'язок між загальноосвітньою і морально-виховними функціями середньої школи.

Підготовка нової реформи викликала нову хвилю педагогічних дискусій. Одна частина дискутантів пропонувала створити справжні класичні гімназії з викладанням обох стародавніх мов – грецької та латинської, – надаючи перевагу

грецькій. Інша наполягала на створенні класичної гімназії з однією латинською мовою і не відкидати вивчення нових мов (французької, німецької, англійської). Також мала місце думка про паралельне існування і реальної гімназії з вивченням латинської мови, аби забезпечити вступ в університет. Думки в суспільстві цілком розділилися, тому остаточне рішення покладалося на Міністерство.

Встановлено, що, незважаючи на дискусії щодо нової реформи, на державному рівні, в пресі, у чиновників від педагогіки перевагу одержала позиція Д. Толстого і у 1871 році було прийнято рішення утворити єдиний середній навчальний заклад – класичну гімназію. Згідно з новим Статутом гімназія мала давати учням знання концентровано і привчати їх самостійно мислити, а не механічно зазубрювати навчальний матеріал.

Стародавнім мовам було надано першорядного значення. Тепер їх вага серед інших навчальних предметів становила 42 %, що принципово змінювало концепцію середньої освіти. Проте дискусії навколо питання стародавніх мов не вщухали. Вони були спричинені цілим рядом проблем, які турбували суспільство: насильне нав'язування класичної гімназії як єдиної форми середнього навчального закладу (а це завжди викликало протест); вимога надати рівних прав училищам з класичними гімназіями (право вступу в університет випускникам реальних училищ); запровадження реформи за нестачі кваліфікованих учителів стародавніх мов; надання переваги стародавнім мовам перед іншими предметами; недосконалість навчальних програм і надмірна завантаженість учнів матеріалом, що не має розвивального характеру (наприклад, граматики стародавніх мов) тощо.

Саме ці проблеми стали причиною загального невдоволення реформами Д. Толстого, які, на думку прогресивних педагогів, гальмували розвиток освіти в Російській імперії.

У третьому розділі – *«Особливості полеміки навколо проблеми викладання стародавніх мов у гімназіях (друга половина 1880 р. – 1917 р.)»* – визначено вплив преси та громадської думки на зниження ролі стародавніх мов у навчальному процесі школи (друга половина 1880 р. – 1897 р.); з'ясовано роль стародавніх мов у змісті шкільної освіти в період (1898 р. – перша половина 1905 р.); розкрито умови згасання дискусій навколо стародавніх мов (друга половина 1905 р. – 1917 р.).

Як показало дослідження, на початку 80-х років XIX століття у ході дискусій розглядалася проблема надмірної уваги в навчальних програмах до вивчення граматики стародавніх мов (М. Бунге, А. Вейсман, П. Капніст, К. Люгебіль, В. Модестов, С. Рачинський, Ф. Єленев та ін.), до надзвичайного перевантаження учнів, що негативно позначалося на стані їхнього здоров'я. Враховуючи громадську думку, згідно з вимогами часу та з метою усунути наявні недоліки, Міністерство народної освіти внесло в Державну Раду у 1890 році такі пропозиції:

1. Зберігаючи діючу систему класичної освіти, скоротити і спростити програми без втрат, проте, для ґрунтовності освіти.
2. Зосередити вивчення граматичного матеріалу в нижчих класах і присвятити більшу кількість часу на читання і пояснення стародавніх авторів у трьох старших класах.
3. Перенести центр ваги у навчанні на класне викладання, полегшити учням

домашню підготовку уроків.

4. З метою скорочення домашньої роботи учнів більш правильно і рівномірно розподілити заняття по днях тижня.

Водночас пропонувалося скоротити кількість уроків з 85 до 81.

На противагу цьому проекту був складений інший, за яким пропонувалося скоротити час, призначений на викладання стародавніх мов з 85 до 69 уроків, тобто на 16 годин, приділивши латинській мові лише 36 годин, а грецькій – 33.

Розгорілися активні дискусії як в самій Державній Раді, так і в пресі. Поки вони точилися, в нових навчальних планах на 1890–1891 навчальний рік була значно зменшена кількість уроків на стародавні мови (латинську мову – з 49 до 42 годин, грецьку – з 36 до 33 годин).

Подальші дії Міністерства народної освіти мали вирішальне значення щодо викладання стародавніх мов та взагалі існування класичних гімназій. Згідно з циркуляром «О введении новых учебных планов по древним языкам в мужских гимназиях» (1900) у новому 1901–1902 навчальному році відмінялися письмові вправи із стародавніх мов, а відповідно до нового навчального плану скорочувалося вивчення граматики. Прихильникам класицизму залишалося погодитися із втратою стародавніми мовами свого пріоритетного значення в класичних гімназіях та неможливістю повернути їм колишній престиж і вагу в навчально-виховному процесі середніх навчальних закладів.

Як захисники, так і супротивники класичної освіти, зрозуміло, по-різному сприйняли нововведення. Перші вважали, що такий крок є невиправданим і шкідливим, що за такого надмірного скорочення навчального часу, призначеного на вивчення стародавніх мов, неможливо буде думати про збереження актуальної системи класичної освіти; що цим буде завдано непоправної шкоди ґрунтовності гімназійної освіти, і це призведе до різних небажаних наслідків, несумісних з державними і науковими інтересами.

Опозиційна ж преса («Вестник Европы», «Берег» та ін.) повідомляла про здобуття перемоги над класичним засиллям у середній школі.

Встановлено, що запровадження нового навчального плану можна вважати початком ослаблення значення стародавніх мов у гімназійній освіті.

Тим часом гостро постало питання про реформування середньої школи (1898 р. – перша половина 1905 р.). Головними недоліками існуючої школи вважалися такі: поділ предметів гімназійного курсу на головні і другорядні; зменшення значущості всіх інших предметів курсу середньої школи порівняно із стародавніми мовами; навмисний розподіл на курс класичних гімназій вже з першого класу і курс реальних училищ, а також зменшення значущості останніх порівняно з гімназіями; надання гімназіям характеру спеціальних, філологічних або, вірніше, граматичних шкіл і нічим не виправдане обмеження загальноосвітнього курсу класичної школи; мертвий, педантичний характер викладання стародавніх мов у гімназіях і шкідливий вплив неправильної постановки викладання стародавніх мов у ході всієї навчально-виховної справи в гімназіях; штучне прищеплення класицизму гімназіям, створеним за шаблонами пруської школи.

У 1900 році була створена спеціальна комісія із представників Міністерства

народної освіти, професорів, педагогів, лікарів, яка не дійшовши єдиної думки у питанні реформування середньої школи, запропонувала, однак, цілий ряд проектів: гімназія з двома стародавніми мовами (К. Кедров); гімназія з однією латинською мовою (А. Кірпічніков); реальне восьмикласне училище (Н. Білібін); школа з біфуркацією на гімназію з латинською мовою і восьмикласне реальне училище (А. Муромцев); гімназія, яка припускає застосування принципу індивідуалізації в навчанні (М. Завадський); загальноосвітня школа нового типу (П. Виноградов) та ін.

Загальна тенденція цих проектів свідчить про те, що у частині з них або не вивчаються стародавні мови (П. Виноградов), або є одна латинська мова (А. Кірпічніков, А. Муромцев), або – дві стародавні мови, але в досить скромному обсязі (Я. Мор, М. Завадський). Тільки К. Кедров запропонував створити гімназію з двома стародавніми мовами з великою кількістю годин (разом 81 година) проти 75 годин згідно з планом 1890 року.

Міністерству народної освіти не вдається провести реформування середньої школи. Створюються одна за другою комісії, розробляються проекти, які так і не були втілені в життя (початок 1901 року – «Устав гимназий и прогимназий»; кінець 1901 року – «Основные положения устройства общеобразовательной средней школы»; 1902 рік – «Положения о мужских гимназиях и прогимназиях»; 1904 рік – «Устав гимназий, прогимназий и подготовительных школ»; 1905 рік – «Положение о мужских гимназиях»).

Разом з тим, у середній школі і далі зберігалася тенденція до зменшення кількості годин на стародавні мови (1898 р. – перша половина 1905 р.), які поступово втрачають привілейоване становище в навчальному процесі гімназій. На цьому фоні водночас спадає інтерес до цього питання в пресі та педагогічних колах.

Противники стародавніх мов були загалом задоволені результатом (вірніше, вони захопилися іншими проблемами: російсько-японська війна, революції, партії, мітинги, політичні питання), а захисники класицизму мляво продовжували наполягати на значенні латинської та грецької мов для розумового розвитку учнів (Т. Зелінський, «Наши цели»; Г. Зоргенфрей, «К методике преподавания латинского языка»; Н. Козловський, «Нечто о древних языках»; Т. Локоть, «Древние языки и реформа школы»; П. Первов, «Необходимая реформа в деле преподавания древних языков» та ін.).

Тепер захисники стародавніх мов частіше дискутували між собою: одні (Т. Локоть, С. Любомудров, І. Сійліт та ін.) категорично обстоювали засади концентрації всього навчального процесу навколо стародавніх мов як засобу «гімнастики розуму»; інші (А. Вольфмар, М. Маснов, В. Сперанський, С. Цибульський, Л. Явдик та ін.) пропонували, враховуючи реалії життя, під час навчання стародавніх мов більше уваги приділяти моральному та естетичному вихованню учнів, формуванню світогляду та наукового мислення за допомогою античної культури. Дехто (Ф. Зелінський) взагалі пропонував ввести замість стародавніх мов такий предмет, як «Античний світ».

У процесі дослідження нами з'ясовано, що упродовж 1905–1917 років більшість нововведень у діяльність середньої освіти впроваджувалася без врахування думки громадськості. Класична освіта продовжувала втрачати свої

позиції в навчальному процесі гімназій. Прихильники класичної освіти продовжували залучатися до обговорення різних методичних і дидактичних питань, намагаючись відновити статус класичних мов: сприяння підвищенню рівня знань учнів із стародавніх мов; способи залучення більшості учнів до вивчення грецької мови; поєднання вивчення стародавніх мов та особливостей античної духовної і матеріальної культури; місце стародавніх мов у справжній загальній освіті і вихованні освіченого покоління тощо, Проте повернутися до традиційного викладання стародавніх мов уже було неможливо.

Поступово дискусії навколо стародавніх мов взагалі згасають, бо проблема стає неактуальною і грецька мова втрачає право обов'язковості, а на латинську мову відводиться мінімальна кількість годин. У 1918 році такий тип навчального закладу, як гімназія, взагалі зникає.

Отже, встановлено, що впродовж другої половини 1880 р. – 1917 р. Міністерству народної освіти не вдалося провести реформу середньої школи, а лише частково вносилися зміни та доповнення у її діяльність. Щодо стародавніх мов, то вони перейшли в розряд додаткових предметів зі зменшеною кількістю годин.

ВИСНОВКИ

У дослідженні виявлено і розкрито тенденції розвитку педагогічних дискусій щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті у період другої половини XIX – початку XX століття. Реалізовані мета і задачі дають підстави для таких висновків:

1. Системний аналіз наукових праць дав змогу з'ясувати стан дослідженості проблеми і виявити, що дискусії навколо навчання стародавніх мов у визначених хронологічних межах не вивчалися. В історіографії відсутнє узагальнююче дослідження, в якому були б відображені педагогічні дискусії щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті у другій половині XIX – на початку XX століття.

Водночас, існують окремі праці, в яких зроблено спроби проаналізувати різні погляди на роль і значення стародавніх мов у навчально-виховному процесі гімназій другої половини XIX – початку XX століття. Розвідки очевидців подій досліджуваного періоду в більшості не мали системного характеру і здійснювалися у зв'язку з підготовкою та проведенням реформ середньої школи. Праці дослідників радянського періоду певною мірою були обмежені з ідеологічних міркувань та мали переважно фрагментарний і необ'єктивний характер. У сучасних дослідженнях розглянуто проблеми реформування середньої освіти і викладання стародавніх мов у досліджуваний період.

Виявлено причини дискусій навколо навчання стародавніх мов у гімназіях у другій половині XIX – на початку XX століття: поспішне проведення освітньої реформи; швидке впровадження в практику положень нових статутів, циркулярів; визначення класичної гімназії як єдиного типу середнього навчального закладу; надання однакового статусу класичним та реальним гімназіям, які дають закінчену загальну освіту; брак учителів стародавніх мов для класичних гімназій; непрофесіоналізм учителів, запрошених з інших країн; недосконалість організації навчального процесу в класичних гімназіях; перевантаженість учнів навчальним матеріалом; низький рівень знань; завищені вимоги до викладання стародавніх мов,

що призводило до зменшення кількості випускників класичних гімназій; недосконалість та неузгодженість, часта зміна навчальних планів і програм; надання переваг стародавнім мовам за рахунок інших предметів тощо.

2. Схарактеризовано зміст педагогічних дискусій і виявлено, що тривалі дискусії навколо стародавніх мов у гімназійній освіті досліджуваного періоду охоплювали переважно такі проблеми: мета викладання стародавніх мов (ознайомлення учнів з системою логічного розвитку думки за допомогою граматичного вивчення стародавніх мов; тренування розуму у послідовному мисленні; розвиток смаку шляхом ознайомлення зі змістом першоджерел давньогрецьких і давньоримських письменників – історичних і поетичних, ознайомлення з життям греків і римлян, їх звичаями і традиціями; читання та розуміння творів стародавніх класиків); обсяг знань зі стародавніх мов (порівняльне вивчення граматики: латинської, грецької і вітчизняної з перекладом і завданнями; вивчення та аналіз більш легких творів із вправлянням у стилі в латинській поезії; вивчення складних текстів та написання творів у прозі і у віршах); вік початку вивчення стародавніх мов (викладання стародавніх мов пропонувалося починати ще з 1 або 2 класу прогімназії, оскільки граматичні категорії легше і зручніше засвоюються в молодшому віці, що полегшить їх вивчення в старших класах; завдяки поясненням і читанню легких авторів засвоюється великий запас слів і виразів, що є ґрунтовною підготовкою до навчання у філологічних гімназіях); місце стародавніх мов серед інших предметів (першорядне чи другорядне); кількість годин (від максимальної до мінімальної).

3. Визначено, що особливість дебатів щодо латинської та грецької мов у навчальному процесі гімназій означеного періоду полягала у відстоюванні різних поглядів на загальну середню освіту: прихильники класицизму підтримували запровадження стародавніх мов у навчальний процес гімназій і відзначали позитивні сторони цього – розумовий розвиток, виховний вплив; всебічний розвиток учнів, вироблення логічного мислення, всебічна освіченість; збагачення знаннями зі стародавньої культури; розвиток естетичних смаків, моральних почуттів, духовних якостей; ознайомлення з системою логічного мислення стародавніх філософів; тренування розуму у послідовному мисленні; розвиток терпимості, розсудливості, скромності; здобуття необхідних загальних знань тощо.

Прибічники реалізму виступали проти надання переваг викладанню стародавніх мов, наполягали на рівноправності гуманітарних, математичних і природничих наук, які в сукупності виховують всебічно розвинену людину; надавали перевагу рідній та новим мовам (французька, німецька, англійська); стародавні мови називали мертвими, які ніколи не замінять рідної, а час, витрачений на їх вивчення, вважали втраченим; для розвитку розуму цінним засобом вважали природничо-наукові дисципліни, необхідні в багатьох професіях (медицина, сільське господарство); переконували, що стародавні мови ніколи не стануть близькими для молодих людей; вивчення у гімназії обох стародавніх мов – грецької і латинської вважалося зайвим тощо.

Окрему групу становили ті, хто ультракласичну та ультрареальну освіту вважали крайнощами, неприйнятними для сучасного життя, пропонували свій

варіант реформи середньої школи: створити єдину загальноосвітню школу, яка давала б закінчену середню освіту і змогу учням після її закінчення обирати навчальний заклад для продовження навчання або йти працювати на виробництво; вивчення стародавніх мов залишити тільки для тих учнів, які будуть вступати на філологічні та правові факультети університетів.

4. З урахуванням реформаційних процесів у гімназійній освіті обґрунтовано етапи педагогічних дискусій щодо викладання стародавніх мов у контексті освітніх реформ другої половини XIX – початку XX століття:

– *перший етап* (1860 р. – перша половина 1866 р.) – вияв активної життєвої позиції прибічників класицизму і реалізму в контексті педагогічних дискусій навколо реформ середньої школи – характеризувався незадоволенням існуючим станом в державі та вимогами провести реформи у середній освіті, які мали визначити перевагу класичної чи реальної освіти; розробка проекту середнього навчального закладу; створення двох видів гімназій – класичні (з латинською та грецькою чи однією латинською мовою) і реальні (без стародавніх мов), які давали б закінчену середню освіту; перевага класичної гімназії, оскільки тільки її випускники мали змогу вступати в університет; основні предмети викладання в гімназіях – стародавні мови;

– *другий етап* (друга половина 1866 р. – перша половина 1880 р.) – педагогічні дискусії навколо переважного значення стародавніх мов у класичних гімназіях – знаменувався проведенням контрреформи і створенням одного типу середнього навчального закладу – класичної гімназії; уніфікацією навчальних планів і програм; визначенням кола підручників для використання в гімназіях; підвищенням якості здобуваних знань; встановленням зв'язку між загальноосвітньою і морально-виховними функціями середньої школи; визнанням паралельного існування класичної і реальної гімназій; реорганізацією реальних гімназій у реальні училища, що давало змогу вступати у вищі спеціальні училища; обговоренням переваг стародавніх мов над природничими дисциплінами;

– *третій етап* (друга половина 1880 р. – 1917 р.) – поступове згасання педагогічних дискусій у контексті зменшення значення стародавніх мов у гімназійній освіті – позначений врівноваженням викладання класичних мов з іншими предметами; недостатньою підготовкою та нестачею учителів стародавніх мов; недосконалістю навчально-методичного забезпечення, методики викладання, навчальних планів і програм; зменшенням кількості годин на грецьку і латинську мови; відміною письмових вправ із стародавніх мов та скороченням обсягів вивчення граматики; втратою класичною освітою основних позицій у навчальному процесі гімназій та перехід стародавніх мов у розряд другорядних предметів вивчення; зміною змісту викладання стародавніх мов (переклад навчального матеріалу не з російської мови на грецьку і латинську, а навпаки).

Проведене дослідження не претендує на повноту та вичерпність розгляду досліджуваної проблеми. Потребують вивчення такі історико-педагогічні проблеми, як: розвиток теорії викладання стародавніх мов у вітчизняній педагогіці, культурно-виховне значення стародавніх мов у системі гімназійної освіти, розвиток практики викладання стародавніх мов у Європі, місце стародавніх мов у змісті класичних гімназій у другій половині XIX – на початку XX століття.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Паладьева А. Ф. Стародавні мови в змісті загальної середньої освіти першої половини ХІХ століття / А. Ф. Паладьева // Зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань : СПД Жовтий, 2008. – Ч. 1. – С. 150–156.
 2. Паладьева А. Ф. Реформування гімназійної освіти: дискусії з приводу проекту статуту нижчих і середніх училищ (1860 р.) / А. Ф. Паладьева // Рідна школа. – 2009. – № 2–3. – С. 73–76.
 3. Паладьева А. Ф. Розвиток гімназійної освіти в Російській Імперії другої половини ХІХ ст. в контексті поглядів П. Каптерева / А. Ф. Паладьева // Наукові записки. Сер.: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / [за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 5. – С. 187–190.
 4. Паладьева А. Стародавні мови в контексті розвитку гімназійної освіти в першій половині ХІХ століття / А. Паладьева // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – № 2. – С. 90–102.
 5. Паладьева А. Дискусії навколо стародавніх мов в контексті проекту статуту загальноосвітніх навчальних закладів (1862 р.) / А. Паладьева // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – № 1. – С. 77–86.
 6. Паладьева А. Ф. Роль стародавніх мов у змісті шкільної освіти в період з 1898 по 1905 рр. [Електронний ресурс] / А. Ф. Паладьева // Науковий вісник Донбасу : електронне наукове фахове видання. – 2013. – № 4 (24). – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN24/13pafdp.pdf>.
 7. Паладьева А. Ф. Історіографічний аналіз стану дослідження дискусій навколо викладання стародавніх мов у гімназіях (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / А. Ф. Паладьева // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 518–525.
 8. Паладьева А. Ф. Особенности полемики вокруг проблемы преподавания древних языков в гимназиях (1898–1905 гг.) / А. Ф. Паладьева // Азимут научных исследований : педагогика и психология. – 2013. – № 4. – С. 44–47.
 9. Паладьева А. Ф. Згасання дискусій навколо викладання стародавніх мов (1905–1917 рр.) / А. Ф. Паладьева // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) [та ін.]. – К. ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2014. – Вип. 39. – С. 56–62.
- Опубліковані праці апробаційного характеру*
10. Паладьева А. Ф. Проблеми навчання стародавнім мовам у гімназійній освіті в Україні (ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) / А. Ф. Паладьева // Розбудова освіти для суспільства знань: мова, полікультурність, особистість : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 27–28 трав. 2010 р.). – Умань : РВЦ «Софія», 2010. – С. 198–199.

11. Паладьєва А. Ф. Зародження вітчизняної гімназійної освіти в першій половині XIX століття / А. Ф. Паладьєва // Удосконалення форм і методів підготовки професійно компетентних працівників освіти : матеріали Міжн. наук.-практ. конф., (Черкаси, 19–20 квіт. 2011 р.) / за заг. ред. проф. Прокопенко Л. І. – Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2011. – С. 86–87.

12. Паладьєва А. Ф. Вивчення стародавніх мов в змісті загальної середньої освіти першої половини XIX століття / А. Ф. Паладьєва // Актуальні проблеми лінгвістики в контексті міжкультурної комунікації : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару, (Умань, 20 трав. 2011 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – С. 121–123.

13. Паладьєва А. Ф. Дискусії навколо грецької мови в контексті освітніх реформ 60-х років XIX століття / А. Ф. Паладьєва // Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф., (Маріуполь, 23–25 трав. 2011 р.). – Маріуполь, 2011. – С. 418–420.

14. Паладьєва А. Ф. Зародження вітчизняної гімназійної освіти в першій половині XIX століття / А. Ф. Паладьєва // Удосконалення форм і методів підготовки професійно компетентних працівників освіти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 19–20 квітня 2011 р.) / за заг. ред. проф. Прокопенко Л. І. – Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 86–87.

15. Паладьєва А. Ф. Влияние изучения древних языков на формирование культуры человека / А. Ф. Паладьєва // Мировая культура и язык: взгляд молодых исследователей : материалы XII Всерос. науч.-практ. конф. (Томск, 26–28 апр. 2012 г.) / под ред. Н. А. Качалова. – Томск : Томский политехнический университет, 2012. – Ч. 1. – С. 107–109.

16. Паладьєва А. Ф. З історії розвитку гімназійної освіти в Україні щодо вивчення стародавніх мов / А. Ф. Паладьєва // Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 26–27 квіт. 2012 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 2. – С. 196–198.

17. Паладьєва А. Ф. Влияние выступлений прессы и общественной мысли на снижение роли древних языков в учебном процессе школы (1880–1897 гг.) / А. Ф. Паладьєва // Педагогика и психология: традиции и инновации : сб. науч. трудов Междунар. форума. – Ставрополь : АГРУС Ставропольского гос. аграрного ун-та, 2013. – С. 20–22.

18. Паладьєва А. Ф. Угасание дискуссий вокруг преподавания древних языков в гимназическом образовании России / А. Ф. Паладьєва // Science of future : materials of Inter. scient-pract. conf. of teachers and psychologists, (the 8th of May, 2014). – Prague, 2014. – P. 57–58.

*Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації*

19. Практикум з латинської мови / уклад.: Кирилюк М. А., Паладьєва А. Ф. – Умань, 2006. – 40 с.

20. Латинська мова : посіб. для студ.-філологів / уклад.: М. А. Кирилюк, А. Ф. Паладьєва, О. В. Побережник. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – 109 с.

АНОТАЦІЇ

Паладьєва А. Ф. Розвиток педагогічних дискусій щодо вивчення стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті (друга половина XIX – початок XX століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2014.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтовано новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у виявленні та розкритті тенденцій розвитку педагогічних дискусій щодо навчання стародавніх мов у вітчизняній гімназійній освіті у період другої половини XIX – початку XX століття.

Схарактеризовано зміст педагогічних дискусій навколо стародавніх мов у гімназійній освіті (друга половина XIX – початок XX століття). Визначено особливості дебатів щодо місця латинської та грецької мов у навчальному процесі гімназій означеного періоду. Обґрунтовано етапи педагогічних дискусій щодо стародавніх мов у контексті освітніх реформ другої половини XIX – початку XX століття.

Удосконалено та розширено наукові уявлення про освітні реформи, нормативно-правову базу, політичний вплив на розвиток гімназійної освіти, з одного боку, а з другого, усвідомлення значення дискусій для загального розвитку і диференціації освітньої системи в державі. Подальшого розвитку набули характеристика програмно-методичного та кадрового забезпечення; з'ясування особливостей системи гімназійної освіти.

Ключові слова: педагогічні дискусії, стародавні мови, класична та реальна гімназії, середні навчальні заклади, навчальний процес, реформування середньої школи.

Паладьєва А. Ф. Развитие педагогических дискуссий относительно изучения древних языков в отечественном гимназическом образовании (вторая половина XIX – начало XX века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2014.

Выявлены причины дискуссий относительно обучения древним языкам в гимназиях (вторая половина XIX – начало XX века): поспешное проведение образовательных реформ; внедрение новых уставов, циркуляров; функционирование классических гимназий как единого типа среднего учебного заведения; нехватка учителей древних языков; несовершенство организации учебного процесса в классических гимназиях; перегруженность учеников учебным материалом; завышенные требования к преподаванию древних языков; несовершенство и постоянное изменение учебных планов и программ.

Охарактеризовано содержание педагогических дискуссий вокруг древних языков в гимназическом образовании исследуемого периода: цель преподавания древних языков (ознакомление учащихся с системой логического развития мысли с

помощью грамматического изучения древних языков; тренировки ума в последовательном мышлении, развитие вкуса путем ознакомления с содержанием первоисточников древнегреческих и древнеримских писателей – исторических и поэтических, ознакомление с жизнью греков и римлян, их обычаями и традициями, чтение и понимание произведений древних классиков); объем знаний по древним языкам (сравнительное изучение грамматик: латинского, греческого и отечественной с переводом и заданиями, изучение и анализ более легких произведений с упражнением в стиле в латинской поэзии, изучение сложных текстов и написание сочинений в прозе и в стихах); возраст начала изучения древних языков (преподавание древних языков предлагалось начинать еще с 1 или 2 класса прогимназии, поскольку грамматические категории легче и удобнее усваиваются в младшем возрасте, что облегчит их изучение в старших классах; благодаря пояснениям и чтению легких авторов усваивается большой запас слов и выражений, что является основательной подготовкой к обучению у филологических гимназий); место древних языков среди других предметов (первостепенное и второстепенное); количество часов (от максимальной до минимальной).

Определены особенности дебатов относительно латинского и греческого языков в учебном процессе гимназий исследуемого периода, которые определялись разными взглядами на среднее образование: сторонники классицизма поддерживали введение древних языков в учебный процесс гимназий и отмечали положительные стороны этого – умственное развитие, воспитательное воздействие; всестороннее развитие учащихся, выработка логического мышления, всесторонняя образованность; обогащение знаниями древней культуры; развитие эстетических вкусов, нравственных чувств, духовных ценностей; ознакомление с системой логического мышления древних философов; тренировка ума в последовательном мышлении; развитие терпимости, здравомыслия, скромности; получение необходимых общих знаний и т. п.

Обоснованы этапы развития педагогических дискуссий относительно преподавания древних языков: первый этап (1860 г. – первая половина 1866 г.) – этап проявления активной жизненной позиции сторонников классицизма и реализма в контексте педагогических дискуссий вокруг реформ средней школы – характеризовался недовольством существующим положением в государстве и требованиями провести реформы в среднем образовании, которые должны определить преимущество классического или реального образования; разработка проекта средней школы; создание двух видов гимназий – классические (с двумя древними языками и одной латыни) и реальные (без древних языков), которые давали бы законченное среднее образование; преимущество классической гимназии, поскольку только ее выпускники могли поступать в университеты; основные предметы преподавания в гимназиях – древние языки; второй этап (вторая половина 1866 г. – первая половина 1880 г.) – этап педагогических дискуссий вокруг преимущественного значения древних языков в классических гимназиях – ознаменовался проведением контрреформы и созданием одного типа среднего учебного заведения – классической гимназии; унификацией учебных планов и программ; определением круга учебников для использования в гимназиях; повышением качества получаемых знаний; установлением связи между

общеобразовательной и морально-воспитательными функциями средней школы; признанием параллельного существования классической и реальной гимназий; реорганизацией реальных гимназий в реальные училища, что давало возможность поступать в высшие специальные училища; обсуждением преимуществ древних языков над естественными дисциплинами; третий этап (вторая половина 1880 г. – 1917 г.) – постепенное угасание педагогических дискуссий в контексте уменьшения значения древних языков в гимназическом образовании – характеризуется уравниванием преподавания классических языков с другими предметами; недостаточной подготовкой и нехваткой преподавателей древних языков; несовершенством учебно-методического обеспечения, методики преподавания, учебных планов и программ; уменьшением количества часов на греческий и латинский языки; отменой письменных упражнений по древним языкам и сокращением объемов изучения грамматики; потерей классическим образованием основных позиций в учебном процессе гимназий и переход древних языков в разряд второстепенных предметов изучения; изменением содержания преподавания древних языков (перевод учебного материала не с русского языка на греческий и латинский, а наоборот).

Ключевые слова: педагогические дискуссии, древние языки, классическая и реальная гимназии, средние учебные заведения, учебный процесс, реформирования средней школы.

Paladieva A. F. The development of pedagogical discussion on the study of ancient languages in the national gymnasium education (second half of XIX – beginning of XX century). – On the right of manuscript.

The dissertation for obtaining the Candidate Degree in Pedagogical Studies. Specialty 13.00.01 – General Pedagogy and the history of Pedagogy. – Uman State PavloTychyna Pedagogical University. – Uman, 2014.

The thesis presents a theoretical generalization, substantiates a new approach to solving important and actual problems which lies in revealing and uncovering the tendencies of pedagogical discussions development on ancient languages teaching in the national gymnasium education during the late nineteenth – early twentieth century.

The content of pedagogical discussions on ancient languages teaching in gymnasium education was found (second half of XIX – beginning of XX century). The peculiarities of the debates about the role of Latin and Greek grammar in the gymnasium teaching process of the defined period were determined. The stages of educational discussions on ancient languages in the context of educational reforms of the late nineteenth – early twentieth century were grounded.

On the one hand, the scientific comprehension of educational reform and regulatory framework were improved and expanded, and on the other hand, the importance of discussion for the general development and differentiation of the educational system in the country were clarified. The characteristics of the program, methodological and staff providing, and clarifying the peculiarities of the system of gymnasium education demanded further investigation.

Key words: pedagogical discussions, ancient languages, classical and real school, secondary educational establishments, the educational process, the reform of secondary school.